

МАЖБУРИЯТНИ ЛОЗИМ ДАРАЖАДА ВА РЕАЛ БАЖАРИШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ

Паянов Одил Жумайевич
Хуқуқшунослик магистранти

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада фуқаролик ҳуқуқида мажбуриятларни лозим даражада ва реал бажариш принципларининг назарий-ҳуқуқий мазмуни ҳамда уларнинг ўзаро нисбати таҳлил қилинади. Мажбуриятни лозим даражада бажаришнинг асосий шартлари, реал бажариш принципининг мазмуни ва унинг мажбурият муносабатларининг нормал ҳамда бузилган ҳолатларида намоён бўлиш хусусиятлари ёритилади. Шунингдек, мазкур принципларнинг фуқаролик ҳуқуқи доктринасидаги турли назарий ёндашувлари таҳлил қилиниб, уларнинг мустақил, бироқ ўзаро чамбарчас боғлиқ ҳуқуқий принциплар эканлиги асослантирилади. Мақолада мажбурият бузилган тақдирда уни натура шаклида бажариш масалалари ҳамда зарар ва неустойка тўлашнинг реал бажариш принцигига таъсири ўрганилиб, амалдаги фуқаролик қонунчилигини такомиллаштиришга оид айрим таклифлар илгари сурилади.

Калит сўзлар: мажбурият, мажбуриятни бажариш, лозим даражада бажариш, реал бажариш, натура шаклида бажариш, мажбуриятни бузиш, кредитор, қарздор, зарар, неустойка, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик, мажбурият ҳуқуқи.

ANNOTATION

This article analyzes the theoretical and legal content of the principles of proper and real performance of obligations in civil law and their interrelationship. The main conditions for proper performance of an obligation, the content of the principle of real performance and its features of manifestation in normal and violated cases of obligation relations are highlighted. Also, various theoretical approaches to these principles in the doctrine of civil law are analyzed, and their existence as independent, but closely related legal principles is substantiated. The article studies the issues of performance in kind in case of violation of an obligation and the impact of payment of damages and penalties on the principle of real performance, and puts forward some proposals for improving current civil legislation.

Keywords: obligation, performance of an obligation, proper performance, real performance, performance in kind, violation of an obligation, creditor, debtor, damage, penalties, civil liability, law of obligations.

КИРИШ

Ҳар қандай мажбурият муносабатининг асосий мақсади унда иштирок этувчи тарафларнинг қонуний манфаат ва эҳтиёжларини тегишли даражада таъминлашдан иборат. Мазкур мақсадга эришиш эса, энг аввало, мажбуриятнинг белгиланган талабларга мувофиқ ҳамда амалда тўлиқ бажарилишини тақозо этади. Шу нуқтаи назардан Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси (кейинги ўринларда – ФК) мажбуриятларни бажаришнинг икки муҳим ва ўзаро узвий боғлиқ асосини – лозим даражада бажариш ҳамда реал бажариш принципларини мустаҳкамлайди. Ушбу принциплар мажбурият ҳуқуқининг амалий самарадорлигини таъминлашда муҳим ўрин тутати.

Мажбуриятни лозим даражада бажариш принципининг моҳияти шундаки, мажбурият фақат бажарилган бўлиши билан чекланмасдан, балки у тегишли субъект томонидан, белгиланган жойда, белгиланган муддатда, тегишли предметга нисбатан ва назарда тутилган усулда амалга оширилиши лозим. Демак, мажбуриятни бажаришнинг ҳар бир элементи қонун, шартнома ёки ҳуқуқий муносабатнинг хусусиятидан келиб чиқадиган талабларга мувофиқ бўлиши зарур.

Мазкур қоида ФКнинг 236-моддасида умумий принцип сифатида ифодаланган. Унга кўра, мажбуриятлар, аввало, мажбурият мазмуни ва шартларига, шунингдек қонун ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар талабларига мувофиқ равишда бажарилиши керак. Агар мажбуриятнинг муайян шартлари ёки уни бажаришга нисбатан бевосита норматив талаблар мавжуд бўлмаса, у ҳолда иш муомаласи одатлари ёки одатда қўйиладиган бошқа талаблардан келиб чиқилади. Шу маънода, 236-модда мажбуриятни бажаришнинг умумий ҳуқуқий мезонини белгилаб, унинг бошқа махсус қоидалари учун асос вазифасини бажаради.

ФКнинг 21-бобида назарда тутилган қоидаларнинг аксарияти ҳам айнан мажбуриятларни лозим даражада бажариш принципини конкретлаштиришга қаратилган. Хусусан, ФКнинг 240-моддаси мажбуриятни тегишли шахс фойдасига бажариш масаласини, 241-модда эса уни тегишли шахс томонидан бажариш имкониятини тартибга солади. 242 ва 243-моддаларда мажбуриятни бажариш муддати, 246-моддада уни бажариш жойи, 245 ва 250-моддаларда эса мажбурият предметига доир талаблар белгиланади. Шунингдек, 239, 249, 252, 253 ва 254-моддалар мажбуриятни бажариш усули ва тартиби билан боғлиқ бир қатор ҳуқуқий масалаларни қамраб олади.

Айрим турдаги мажбуриятлар бўйича эса уларнинг хусусиятидан келиб чиққан ҳолда махсус талаблар ФКнинг иккинчи қисмида мустаҳкамланган.

Бундай махсус нормалар умумий қоидаларни инкор этмайди, аксинча, муайян шартномавий ёки бошқа мажбуриятнинг предмети, субъектлари ва мақсадини ҳисобга олган ҳолда лозим даражада бажариш принципининг мазмунини аниқлаштиради.

Юридик адабиётларда мажбуриятни ким томонидан ва кимга, қачон, қаерда, қандай предмет билан ҳамда қайси усулда бажарилишига оид талаблар одатда “мажбуриятни бажариш шартлари” сифатида тавсифланади ¹. Мажбурият лозим даражада бажарилган деб эътироф этилиши учун мазкур шартларнинг барчасига бир вақтнинг ўзида риоя қилиниши талаб этилади. Чунки улардан ҳатто биттасига риоя қилинмаслиги ҳам мажбуриятни бажаришда нуқсон мавжудлигини англатиб, уни ненадлежащий, яъни лозим даражада бажарилмаган деб баҳолаш учун асос бўлиши мумкин.

Шу билан бирга, лозим даражада бажариш принципи фақат қарздорга нисбатан қўйиладиган талаб сифатида тушунилмаслиги лозим. Мажбурият муносабати икки томонлама ҳуқуқий алоқа эканлиги сабабли, ушбу принцип кредиторнинг хатти-ҳаракатларига ҳам дахл қилади. Яъни кредитор ҳам мажбуриятнинг тўғри бажарилиши учун зарур бўлган ҳаракатларни амалга ошириши, бажаришни қабул қилиши, зарур маълумот ва қўмакни тақдим этиши ҳамда ўз хатти-ҳаракатлари билан мажбуриятни бажаришга асоссиз тўсқинлик қилмаслиги керак². Шу сабабли мажбуриятнинг лозим даражада бажарилиши қарздор ва кредиторнинг ўзаро мувофиқ ва ҳуқуқий жиҳатдан тўғри хулқ-атвори натижаси сифатида намоён бўлади.

Шундай қилиб, мажбуриятни лозим даражада бажариш унинг ҳуқуқий мақсадига эришишнинг асосий шarti ҳисобланади. Барча зарур талабларга мувофиқ амалга оширилган ижро кредиторнинг манфаатини тўлиқ қондириш билан бирга, қарздорни мажбурият доирасидаги тегишли вазифалардан озод қилади ва, умумий қоидага кўра, мажбуриятнинг бекор бўлишига олиб келади. Шу жиҳатдан лозим даражада бажариш принципи мажбурият ҳуқуқида нафақат ижро жараёнини белгилайдиган техник қоида, балки мажбурият муносабатининг мақсадга мувофиқ ва самарали яқунланишини таъминловчи фундаментал ҳуқуқий принцип сифатида намоён бўлади.

Айрим ҳуқуқшунос олимлар мажбуриятни лозим даражада бажариш принципини мажбурият ҳуқуқининг етакчи ва асосий принципи сифатида баҳолайдилар. Бундай ёндашувнинг асосий сабаби шундаки, қонун чиқарувчи мажбуриятнинг бекор бўлишини, энг аввало, унинг лозим даражада

¹ Зокиров И.Б. Фуқаролик ҳуқуқи: Дарслик. I қисм. И.Б.Зокиров; Масъул муҳаррир: Ҳ.Раҳмонкулов: Қайта ишланган ва тўлдирилган бешинчи нашр. – Тошкен: ТДЮИ нашриёти, 2009. – 499 б.

² Fuqarolik huquqi: Darslik. I qism/ Mualliflar jamoasi – T.: TDYU nashriyoti, 2016. – 226 b.

бажарилиши билан боғлайди. Мазкур нуқтаи назар тарафдорларининг фикрича, лозим даражада бажариш принципи ўз мазмунига кўра мажбуриятларни ижро этишга оид бошқа муҳим принципларни ҳам қамраб олади. Жумладан, унга реал бажариш принципи, мажбуриятни бажаришдан бир томонлама бош тортишга йўл қўйилмаслиги принципи, тарафларнинг ҳамкорлиги ҳамда ҳалоллик принциплари киритилади.

Ушбу қарашни асослашда олимлар шу ҳолатга эътибор қаратадиларки, ҳар қандай лозим даражада амалга оширилган ижро, одатда, айна вақтда реал ижро ҳам ҳисобланади. Бундай ижро мажбуриятни бажаришдан бир томонлама воз кечишга йўл қўймаслик талабини бузмайди, тарафлар ўртасидаги зарур ҳамкорликка асосланади ва ҳалоллик мезонларига мувофиқ амалга оширилади. Шу маънода, лозим даражада бажариш принципи айрим муаллифлар томонидан бошқа ижро принципларини бирлаштирувчи умумий ҳуқуқий конструкция сифатида баҳоланади³.

Мажбуриятларни бажаришнинг иккинчи муҳим принципи сифатида реал бажариш принципи эътироф этилади. Мазкур принцип юридик адабиётларда энг кўп муҳокама қилинадиган ва мазмуни юзасидан турли ёндашувлар мавжуд бўлган институтлардан бири ҳисобланади. Реал бажариш деганда, қарздорнинг мажбурият мазмунини ташкил этувчи муайян ҳаракатларни айна бажариши ёки, аксинча, мажбурият унинг муайян ҳаракатдан тийилишини назарда тутса, ана шундай ҳаракатни содир этмаслиги тушунилади.

Бошқача айтганда, реал бажариш принципи кредитор манфаатини фақат пул шаклидаги компенсация орқали эмас, балки мажбурият предметини амалда тақдим этиш, ишни бажариш, хизмат кўрсатиш ёки муайян ҳаракатдан тийилиш орқали қондиришни назарда тутди. Шу боис зарарни қоплаш ёки неустойка тўлаш мажбуриятнинг асл мазмуни ўрнини ҳар доим ҳам тўлиқ босмайди. Тарафлар шартнома тузиш орқали кўзлаган иқтисодий ва ҳуқуқий натижага кўп ҳолларда айна мажбуриятнинг натура шаклида бажарилиши орқали эришилади.

Шу жиҳатдан реал бажариш принципи замонавий фуқаролик ҳуқуқида ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган. Унинг амалий зарурати, айниқса, кредитор учун мажбурият предметининг ўзи муҳим бўлган ҳолларда яққол намоён бўлади. Масалан, муайян индивидуал ашёни топшириш, шартномада назарда тутилган ишни бажариш ёки ўзига хос хизматни кўрсатиш ўрнига фақат зарарни пул билан қоплаш кредиторнинг дастлабки манфаатини тўлиқ таъминламаслиги мумкин. Шу сабабли реал бажариш принципини фақат социалистик маъмурий-

³ Сарбаш С.В. Исполнение договорного обязательства. – М.: Статут, 2005. – 25 с.

режали иқтисодиётга хос бўлган ва бозор иқтисодиёти шароитида иқтисодий асосини йўқотадиган принцип сифатида баҳолашга қаратилган қарашлар етарлича асосланган деб бўлмайди. А.А. Павлов ва бошқа айрим олимлар томонидан илгари сурилган бундай нуктаи назарлар юридик адабиётларда баҳс-мунозараларга сабаб бўлган⁴.

Реал бажариш принципнинг амал қилиш доираси масаласи ҳам фуқаролик ҳуқуқи доктринасида ягона ечимга эга эмас. Айрим муаллифлар ушбу принципти мажбурият бузилганидан кейин кредиторнинг қарздордан мажбуриятни натура шаклида бажаришни талаб қилиш ҳуқуқи билан боғлайдилар. Бунда қарздордан неустойка ундирилган ёки зарар қопланган бўлса ҳам, мажбуриятни асл ҳолича бажариш талаби сақланиб қолиши мумкин. Шу асосда мазкур олимлар реал бажариш принципнинг амал қилишини асосан мажбурият муносабатининг нормал кечиши бузилган, яъни унинг аномал ривожланиш босқичига боғлайдилар⁵.

Н.И. Краснов эса бу масалага нисбатан ўзига хос ёндашувни илгари суради. Унинг фикрича, реал бажариш принципи мажбурият муносабатининг барча босқичларида амал қилади, бироқ унинг ҳуқуқий ифодаси турлича бўлади. Мажбурият нормал тарзда ривожланаётган даврда реал бажариш лозим даражада бажаришнинг таркибий талабларидан бири сифатида намоён бўлади. Қарздор томонидан мажбурият бузилганидан кейин эса у мустақил ҳуқуқий талаб мазмунини касб этиб, кредиторга мажбуриятни айнан натура шаклида бажаришни талаб қилиш имконини беради. Демак, Н.И. Краснов концепциясига кўра, реал бажариш принципи мажбуриятнинг нормал ҳолатида умумий ижро механизмининг элементи бўлса, ҳуқуқбузарлик содир этилганидан кейин мустақил ҳимоя воситаси сифатида намоён бўлади⁶.

Фикримизча, реал бажариш принципини фақат мажбурият бузилганидан кейин қўлланиладиган талаб сифатида тушуниш унинг мазмунини асоссиз равишда торайтириб юборади. Зеро, мажбурият вужудга келган пайтдан бошлаб қарздор зиммасида уни айнан келишилган мазмунда бажариш вазифаси мавжуд бўлади. Мажбурият бузилганидан кейин эса мазкур принцип янги мазмун касб этиб, кредиторнинг бузилган ҳуқуқини тиклашга хизмат қилувчи мажбурий ижро талаби сифатида намоён бўлиши мумкин. Шу боис реал бажариш принципини мажбуриятнинг ҳам нормал, ҳам бузилган ҳолатдаги

⁴ Павлов А.А. Присуждение к исполнению обязанности как способ защиты гражданских прав. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2001. – 35 с.

⁵ Majburiyat huquqi. Darslik. O.Okuylov, N.Imomov, Y. Xodjiyev, A.Ibrohimov, B.Koryog'diyev. – Toshkent: "Dimal" nashriyoti, 2026-y. – 84 b.

⁶ Краснов Н. И. Реальное исполнение договорных обязательств между организациями. – М.: Юридлит, 2009. – 16 с.

ривожланиш босқичларини камраб олувчи умумий фуқаролик-ҳуқуқий принцип сифатида талқин қилиш мақсадга мувофиқдир.

Юқоридаги ёндашув муайян даражада баҳсли ҳисобланади, чунки у реал бажариш принципининг умумий амал қилиш хусусиятини чеклаб қўяди. Аслида эса мазкур принцип мажбурият муносабати ривожининг фақат муайян босқичига эмас, балки унинг бутун амал қилиш жараёнига дахлдор бўлиб, ҳам мажбурият одатий тарзда бажарилаётган ҳолатда, ҳам у бузилганидан кейин ўз аҳамиятини сақлаб қолади. Бироқ ушбу икки босқичда унинг ҳуқуқий ифодаси бир хил эмас. Мажбурият нормал равишда бажарилаётган даврда реал бажариш лозим даражада бажаришнинг таркибий қисми сифатида намоён бўлиб, қарздордан мажбурият предметини айнан келишилган шакл ва мазмунда тақдим этишни талаб қилади. Мажбурият бузилганидан кейин эса реал бажариш алоҳида ҳуқуқий талаб сифатида намоён бўлиб, қарздор зиммасида мажбуриятни натура шаклида ижро этиш вазифасини сақлаб қолиши мумкин. О.С. Иоффе, В.С. Толстой ва бошқа қатор олимлар ҳам реал бажариш принципининг ана шундай икки босқичли мазмунини қўллаб-қувватлайдилар⁷.

ФКнинг 21-бобида белгиланган мажбуриятларни бажаришга оид умумий қоидалар мазмунан мажбуриятни имкон қадар натура шаклида ижро этишга йўналтирилган. Реал бажариш принципининг умумий қоидаси ФК биринчи қисмининг 396-моддасида ифодаланган бўлиб, унинг мазмуни Кодекснинг иккинчи қисмида муайян турдаги фуқаролик-ҳуқуқий мажбуриятларни тартибга солувчи махсус нормалар орқали янада конкретлаштирилади.

Шу билан бирга, амалдаги фуқаролик қонунчилигида реал бажариш принципининг таъсир доираси аввалги қонунчиликка нисбатан маълум даражада чекланганлигини кўриш мумкин. Хусусан, ФК 330-моддасининг биринчи қисмига мувофиқ, мажбурият лозим даражада бажарилмаган тақдирда зарарни қоплаш ва неустойка тўлаш, агар қонун ёки шартномада бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, қарздорни мажбуриятни натура шаклида бажаришдан озод қилмайди. Демак, қарздор мажбуриятни қисман ёки нуқсонлар билан бажарган бўлса, унга нисбатан мулкӣ жавобгарлик чоралари қўлланилган тақдирда ҳам асосий мажбуриятни амалда бажариш талаби сақланиб қолади.

Бироқ худди шу модданинг икинчи қисмида бошқача ҳуқуқий оқибат белгиланган. Унга кўра, мажбурият умуман бажарилмаган ҳолларда зарарни қоплаш ва уни бажармаслик учун белгиланган неустойкани тўлаш, қонун ёки

⁷ Иоффе О.С. Избранные труды. В 4-х т. Т. 3. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 111 с; Толстой В.С. Исполнение обязательства. – М.: Юридическая литература, 2003. – 33 с.

шартномада бошқа қоида назарда тутилмаган бўлса, қарздорни мажбуриятни натура шаклида бажаришдан озод этади. Шу тариқа қонун чиқарувчи мажбуриятни умуман бажармаслик билан уни лозим даражада бажармаслик ўртасида реал ижро нуктаи назаридан турлича ҳуқуқий режим ўрнатади.

Мазкур қоидалардан келиб чиқадики, реал бажариш принципнинг амал қилиш даражаси мажбурият бузилишининг характериға бевосита боғлиқ. Агар мажбурият муайян нуқсонлар билан бажарилган бўлса, қарздор жавобгарлик чораларини қўллаш билан бир вақтда уни натура шаклида тўлиқ ва тегишли даражада бажаришга ҳам мажбур бўлиб қолади. Агар у мажбуриятни умуман бажармаган бўлса, зарар ва неустойкани қоплаш натижасида, умумий қоидага кўра, натура шаклида ижро этиш вазифасидан озод қилиниши мумкин.

Бундай ёндашув амалиётда муайян ҳуқуқий номутаносибликни келтириб чиқаради. Чунки мажбуриятни бажаришга ҳаракат қилган, бироқ уни белгиланган талабларга тўлиқ мувофиқ равишда ижро эта олмаган қарздор, айрим ҳолларда, мажбуриятни умуман бажармаган қарздорга нисбатан оғирроқ ҳуқуқий ҳолатга тушиб қолиши мумкин. Биринчи ҳолатда қарздордан ҳам зарар ёки неустойка ундирилиши, ҳам асосий мажбуриятни натура шаклида ижро этиш талаб қилиниши мумкин бўлса, иккинчи ҳолатда пул компенсациясини тўлаш уни натура шаклидаги ижродан озод этиши эҳтимоли мавжуд.

Фикримизча, бундай фарқ реал бажариш принципнинг мантиғи ва мажбурият ҳуқуқидаги адолат мезонлари билан ҳар доим ҳам тўлиқ мувофиқ келмайди. Зеро, мажбуриятни бузган шахснинг ҳуқуқий ҳолати фақат бузилиш шаклига қараб эмас, балки кредитор манфаатининг қай даражада тиклангани, натура шаклидаги ижронинг ҳали ҳам мумкинлиги ва мақсадга мувофиқлиги, шунингдек тарафлар ўртасидаги манфаатлар мувозанатидан келиб чиққан ҳолда белгиланиши лозим. Шу сабабли ФК 330-моддаси қоидаларини қайта кўриб чиқиш ҳамда мажбуриятни умуман бажармаслик ва лозим даражада бажармаслик ҳолатлари учун натура шаклида ижро этишнинг ҳуқуқий оқибатларини янада изчил ва мутаносиб тарзда белгилаш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Бунда бир хил ҳуқуқий оқибатларни механик равишда ҳар икки ҳолатга татбиқ этишдан кўра, кредиторнинг мажбуриятни натура шаклида бажаришга бўлган реал манфаати, ижронинг объектив имконияти ва компенсация воситалари орқали унинг манфаати тўлиқ тикланиши мумкин ёки мумкин эмаслиги асосий мезон сифатида олиниши лозим. Ана шундай ёндашув реал бажариш принципини замонавий бозор муносабатлари шароитида янада самарали ва адолатли қўллаш имконини беради.

Шундай қилиб, мажбуриятни реал бажариш принципи мажбурият ҳуқуқининг асосий принципларидан бири сифатида эътироф этилган бўлса-да, амалда унинг қўлланиш доираси муайян даражада чекланган. Хусусан, умумий қоида сифатида мазкур принцип, аввало, мажбурият лозим даражада бажарилмаган ҳолатларга нисбатан тўлиқроқ намоён бўлади. Шу билан бирга, унинг таъсирчанлиги кредиторга реал ижрони талаб қилиш ёки уни пул шаклидаги компенсация билан алмаштириш имконияти берилгани, шунингдек тегишли ҳуқуқий нормаларнинг диспозитив хусусиятга эгаллиги билан ҳам маълум даражада сусайтирилган. Бошқача айтганда, замонавий мажбурият ҳуқуқида реал бажариш мутлақ ва истисносиз талаб сифатида эмас, балки кредитор манфаати, шартнома шартлари ҳамда қонун ҳужжатларида белгиланган истиснолар билан уйғунлашган ҳолда амал қилади.

Юқоридаги таҳлиллар мажбуриятларни лозим даражада ва реал бажариш принципларининг фуқаролик муомаласида алоҳида аҳамиятга эга эканини кўрсатади. Ушбу принципларга риоя қилиниши шартномавий интизомни мустаҳкамлайди, тарафларнинг қонуний кутилмаларини таъминлайди, мажбурият муносабатларининг барқарорлигини оширади ҳамда фуқаролик муомаласида ишонч муҳитини шакллантиради. Шу маънода, мазкур принципларнинг қонунчиликда мустаҳкамланиши билан бир қаторда, уларнинг амалда самарали таъминланиши ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Бироқ лозим даражада бажариш ва реал бажариш принципларининг ўзаро нисбати, уларнинг мустақиллиги ёки бири иккинчисини қамраб олиши масаласи фуқаролик ҳуқуқи доктринасида ҳанузгача баҳсли бўлиб қолмоқда. Ушбу масала юзасидан олимлар томонидан бир-биридан фарқ қилувчи бир нечта назарий ёндашувлар илгари сурилган.

Биринчи ёндашув тарафдорлари лозим даражада бажариш ва реал бажариш принципларини мазмунан бир-бирига яқин, ҳатто айрим ҳолларда айнан бир хил ҳуқуқий тушунчалар сифатида баҳолайдилар⁸. Уларнинг нуқтаи назаридан, мажбурият ҳақиқатан ва тўлиқ ижро этилган бўлса, бундай ижро бир вақтнинг ўзида ҳам реал, ҳам лозим даражада бажарилган ҳисобланади.

Иккинчи гуруҳ олимлар эса ушбу принципларни мустақил ҳуқуқий категориялар сифатида ажратадилар. Уларнинг фикрича, реал бажариш принципининг асосий хусусияти шундаки, мажбуриятнинг асл предметини натура шаклида бажариш пул тўлови, зарарни қоплаш ёки бошқа компенсацион восита билан алмаштирилмаслиги лозим. Демак, мазкур ёндашувда реал

⁸ Раҳмонкулов Ҳожи-Ақбар. Мажбурият ҳуқуқи (умумий қоидалар) /Ҳуқуқшунослик ихтисоси бўйича олий ўқув юртлари "Хусусий ҳуқуқ" йўналиши магистратура талабалари учун. – Тошкент: ТДЮИ, 2005 й. – 59 б.

бажаришнинг марказида кредиторга мажбурият бўйича айнан ваъда қилинган натижани бериш ғояси туради.

Учинчи ёндашувга кўра, реал бажариш принципи лозим даражада бажариш принципнинг таркибий қисми ҳисобланади. Хусусан, Д.Гришин мажбуриятни лозим даражада бажариш талаби ўз мазмунига кўра уни натура шаклида бажаришни ҳам қамраб олишини таъкидлайди⁹. Бундай нуқтаи назардан қаралганда, реал ижро мустақил умумий принцип эмас, балки лозим даражада ижро этишнинг зарур элементларидан бири сифатида намоён бўлади.

Тўртинчи ёндашув тарафдорлари, жумладан И.Ю.Шумейко, аксинча, реал бажариш принципини кенгроқ мазмунда тушунадилар ва лозим даражада бажаришни унинг таркибига киритадилар¹⁰. Бу концепцияга мувофиқ, мажбуриятни реал бажариш нафақат унинг предметини амалда тақдим этишни, балки ижронинг барча зарур шартларига – муддат, жой, усул, субъект ва бошқа талабларга мувофиқ бўлишини ҳам назарда тутаяди.

ХУЛОСА

Фикримизча, лозим даражада бажариш ва реал бажариш принципларининг ҳар бири мустақил ҳуқуқий мазмунга эга бўлиб, улардан бирини иккинчисига нисбатан устувор ёки қамраб олувчи принцип сифатида баҳолаш етарлича асосли эмас. Мазкур принциплар бир-бири билан чамбарчас боғланган ва ўзаро шартланган бўлса-да, уларнинг ҳуқуқий вазифаси бир хил эмас. Реал бажариш, энг аввало, мажбурият мазмунини ташкил этувчи ҳаракатнинг амалда содир этилишини талаб қилса, лозим даражада бажариш ушбу ҳаракатнинг қонун, шартнома ва бошқа белгиланган талабларга мувофиқ тарзда амалга оширилишини ифодалайди.

Шу боис кўп ҳолларда мазкур икки принцип бир вақтнинг ўзида намоён бўлади. Мажбурият натура шаклида бажарилиб, барча зарур шартларга риоя қилинган бўлса, реал ва лозим даражада бажариш ўзаро мос келади. Бироқ айрим вазиятларда реал ижро мавжуд бўлса-да, уни лозим даражадаги ижро деб баҳолаш мумкин эмас. Масалан, қарздор шартномада назарда тутилган мол-мулкни кредиторга ҳақиқатда топширган, яъни мажбуриятни натура шаклида ижро этган бўлиши мумкин, бироқ мол-мулк белгиланган муддатдан кечиктириб берилса, бундай ижро реал ҳисобланади, аммо лозим даражада бажарилган деб эътироф этилмайди.

⁹ Гришин Д. Теоретические и практические аспекты исполнения обязательств в натуре // ЭЖ-Юрист. 2001. – № 32. – С. 10.

¹⁰ Шумейко И.Ю. Принципы надлежащего и реального исполнения обязательств // file:///C:/Users/99897/Downloads/printsipy-nadlezhachego-i-realnogo-ispolneniya-obyazatelstv.pdf

Шундан келиб чиқиб, реал бажариш ва лозим даражада бажариш принципларини мазмунан бир-бирига яқин, аммо ҳуқуқий вазифаси ва баҳолаш мезонлари бўйича мустақил принциплар сифатида эътироф этиш мақсадга мувофиқ. Уларнинг ўзаро уйғун амал қилиши мажбурият муносабатининг асосий мақсади – кредитор манфаатини амалда ва тегишли сифатда таъминлашга хизмат қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Зокиров И.Б. Фуқаролик ҳуқуқи: Дарслик. I қисм. И.Б.Зокиров; Масъул муҳаррир: Ҳ.Раҳмонкулов: Қайта ишланган ва тўлдирилган бешинчи нашр. – Тошкен: ТДЮИ нашриёти, 2009. – 499 б.
2. Fuqarolik huquqi: Darslik. I qism/ Mualliflar jamoasi – T.: TDYU nashriyoti, 2016. – 226 b.
3. Сарбаш С.В. Исполнение договорного обязательства. – М.: Статут, 2005. – 25 с.
4. Павлов А.А. Присуждение к исполнению обязанности как способ защиты гражданских прав. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2001. – 35 с.
5. Majburiyat huquqi. Darslik. O.Okyulov, N.Imomov, Y. Xodjiyev, A.Ibrohimov, V.Koryog'diyev. – Toshkent: "Dimal" nashriyoti, 2026-y. – 84 b.
6. Краснов Н. И. Реальное исполнение договорных обязательств между организациями. – М.: Юридлит, 2009. – 16 с.
7. Иоффе О.С. Избранные труды. В 4-х т. Т. 3. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 111 с; Толстой В.С. Исполнение обязательства. – М.: Юридическая литература, 2003. – 33 с.
8. Раҳмонкулов Ҳожи-Акбар. Мажбурият ҳуқуқи (умумий қоидалар) /Ҳуқуқшунослик ихтисоси бўйича олий ўқув юртлари "Хусусий ҳуқуқ" йўналиши магистратура талабалари учун. – Тошкент: ТДЮИ, 2005 й. – 59 б.
9. Гришин Д. Теоретические и практические аспекты исполнения обязательств в натуре // ЭЖ-Юрист. 2001. – № 32. – С. 10.
10. Шумейко И.Ю. Принципы надлежащего и реального исполнения обязательств // <file:///C:/Users/99897/Downloads/printsipy-nadlezhaschego-i-realnogo-ispolneniya-obyazatelstv.pdf>